

Mijn leefomgeving & ik

Handleiding
voor leerkrachten
Basisonderwijs · middenbouw

*Een onderwijsprogramma over bodem,
water en voedselketen en de eigen rol
van leerlingen in het duurzaam
omgaan hiermee.*

Inhoudsopgave

Inleiding	6
Ontwikkeling lesmaterialen	7
Opzet lesmaterialen	8
De lesmaterialen	9
Verantwoording lesmaterialen	9
Inhoudsoverzicht basismodules	10
Lesbeschrijvingen basismodules	13
Basismodule 1: Herfst/Winter	14
Basismodule 2: Lente/Zomer	22
Bijlage: Kerndoelen	30
Colofon	32

Inleiding

Onze wereld verandert. Deze veranderingen hebben invloed op het onderwijs en andersom kan het onderwijs hier ook een belangrijke positieve impact op hebben. Goed onderwijs maakt immers het verschil op school, in het latere leven van kinderen én in de maatschappij. Het bepaalt in welke mate zij straks kunnen meedraaien en bijdragen aan een land dat klaar is voor de toekomst (Inspectie van het Onderwijs, 2024).

Eén van de succesfactoren van goed onderwijs is dat de basisvaardigheden: Nederlands, rekenen en wiskunde en burgerschap goed op orde zijn. Een andere succesfactor is een eigentijds curriculum dat leerlingen een stevige basis biedt voor hun persoonlijk, maatschappelijk en beroepsmatig functioneren.

Met dit onderwijsprogramma “Mijn leefomgeving en ik” van Stichting De Land Bouwers, worden scholen gestimuleerd om aan deze succesfactoren tegemoet te komen. De Land Bouwers bestaat uit verschillende organisaties, agrarische ondernemers en onderwijsinstellingen die in samenwerking met elkaar, betekenisvol willen zijn voor de agrarische sector in Twente. Maar naast de boeren zelf, heeft de Land Bouwers ook educatie hoog op de agenda staan en daarom is dit onderwijsprogramma ontwikkeld. In dit programma staan de thema's: bodem, water, voedselketen en duurzaamheid centraal. De primaire doelstelling van het programma is om bij basisschoolleerlingen meer kennis, vaardigheden en bewustwording te creëren als het gaat over duurzame voedselproductie en hun eigen rol in het duurzaam omgaan met de bodem, water en hun eigen leefomgeving.

Middels dit onderwijsprogramma werken scholen aan verschillende basisvaardigheden en in het bijzonder **burgerschap**. Tevens dragen zij bij aan een **eigentijds curriculum** dat tot meer verbeelding spreekt bij kinderen, omdat zij leren wat er speelt in de samenleving én hoe zijzelf hun steentje kunnen bijdragen. Tot slot draagt dit programma bij aan de **rijke schooldag**, gericht op het versterken van gelijke kansen. Het programma richt zich immers op uiteenlopende leeractiviteiten in samenwerking met verschillende bedrijven en organisaties, waardoor leerlingen zich verder en breder ontwikkelen.

Ontwikkeling lesmaterialen

Om de doelstellingen uit de inleiding te realiseren, heeft De Land Bouwers besloten om samen met scholen te onderzoeken welke wensen en behoeften er leven als het gaat over lesmaterialen rondom de thema's: bodem, water, voedselketen en duurzaamheid.

Tijdens een eerste opstartbijeenkomst is gebleken dat scholen deels dezelfde wensen hebben, maar dat er ook verschillen zijn. Zo zijn er scholen die behoefte hebben aan een soort kant-en-klaar pakket dat in grote lijnen voorschrijft wat je kunt doen en wat weinig voorbereidingstijd kost. Daarentegen zijn er ook scholen die meer in gesprek met betrokken organisaties willen ontdekken wat zij voor de school kunnen betekenen en welke rol zij kunnen spelen bij vragen en onderwerpen die bij scholen leven.

Om aan deze diversiteit aan wensen tegemoet te komen en het aanbod toegankelijk te houden voor allerlei scholen, is besloten om verschillend aanbod te ontwikkelen. In de volgende paragraaf wordt hier nader op ingegaan.

Opzet lesmaterialen

Om de bruikbaarheid van de lesmaterialen zo groot mogelijk te maken, is ernaar gestreefd om scholen met verschillende visies aan te spreken. Daarom is besloten om:

- kant-en-klare ‘voorgescreven’ basismodules te ontwikkelen die weinig voorbereidingstijd vragen.
- aanvullende lesideeën en leeractiviteiten uit te werken die scholen naar eigen inzicht en bijvoorbeeld in gesprek met betrokken partners nader vorm en inhoud kunnen geven.

Onderstaande waaier illustreert de verschillende mogelijkheden om binnen dit programma aan de slag te gaan met de thema's: bodem, water, voedselketen en duurzaamheid.

Het begint met de Basismodule; dit betreffen modules met uitgeschreven lessen en opdrachten die scholen zonder veel voorbereidingstijd kunnen toepassen. In zowel de onder-, midden-, als bovenbouw zijn er twee basismodules ontwikkeld. De ene basismodule omvat onderwerpen die goed aansluiten bij de herfst/winterperiode en de andere basismodule omvat onderwerpen die goed aansluiten bij de lente/zomerperiode.

Naast de basismodule zijn er verschillende verbredende en verdiepende leeractiviteiten die aansluiten bij deze basismodule:

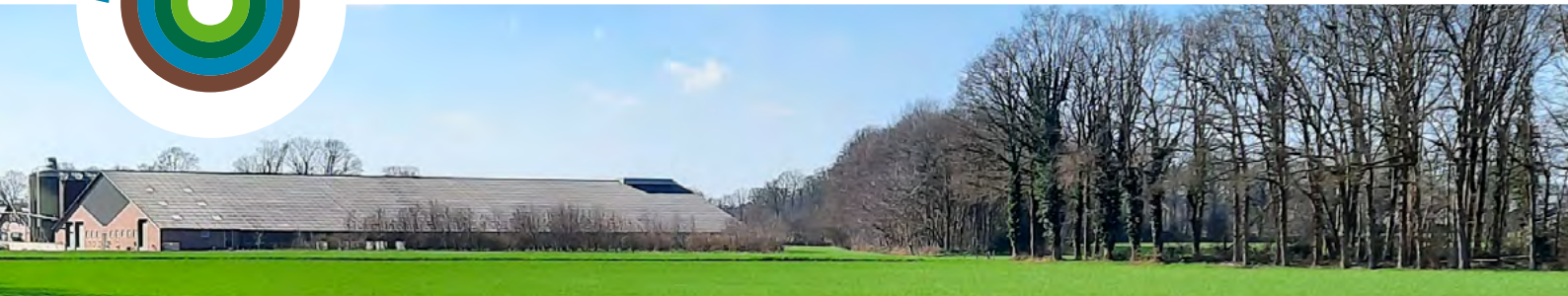
- **Gastlessen**
- **Excursies**
- **Aanvullende lessuggesties**
- **W&T modules** volgens de organisatie van Kids 4Tente (www.kids4tente.nl).

Scholen kunnen zelf bepalen wat zij inzetten en hoe zij dat doen. Bijvoorbeeld alleen de basismodules, of de basismodules aangevuld met een gastles en/of extra lessuggestie. Maar ook kunnen scholen ervoor kiezen om de basismodules niet te doen en bijvoorbeeld wel een gastles of modules via Kids4Tente te volgen.

Overigens geldt ook voor de basismodules dat scholen deze naar eigen inzicht kunnen uitvoeren.

De lesmaterialen

De lesmaterialen voor de middenbouw bestaan uit zowel leerling-, als leerkrachtmateriaal:

- Het leerlingmateriaal bestaat bij bepaalde lessen uit **werkbladen** met informatieve tekst en **opdrachten**. Bepaal telkens zelf op leerlingen deze opdrachten alleen of in tweetallen maken. Bij sommige opdrachten staat een *. Dit zijn wat moeilijker opdrachten.
- Het leerkrachtmateriaal omvat deze handleiding met uitgeschreven lessen voor de twee basis-modules en af en toe een PowerPoint dia, behorende bij een les. Daarnaast bestaat het leerkrachtmateriaal uit een waaiertje met daarop een beschrijving van de aanvullende leeractiviteiten.

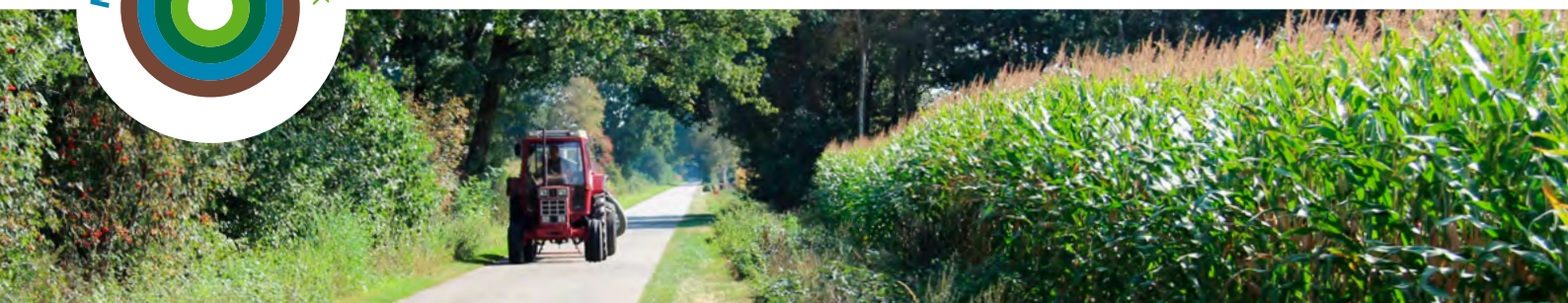

Voorbeelden lesmateriaal middenbouw

Verantwoording lesmaterialen

Voor de ontwikkelde materialen geldt dat deze niet boven op het bestaande curriculum komen, maar in plaats van bestaand lesmateriaal ingezet kunnen worden. **Ofwel: niet stapelen, maar vervangen.** De lessen sluiten namelijk aan bij de landelijke kerndoelen van verschillende vakken. Leerkrachten kunnen zodoende bestaande lessen vervangen door dit onderwijsprogramma. In de bijlage aan het einde van deze handleiding is uitgeschreven bij welke kerndoelen het programma aansluit.

Inhoudsoverzicht basismodules

- Twee basismodules per bouw (onderbouw, middenbouw of bovenbouw).
- Elke basismodule bestaat uit 4 lessen.
- De basismodules kennen een doorlopende leerlijn qua leerinhouden en complexiteit.
- In elke basismodule staat de rol van de eigen leerling centraal; wat kan ik zelf (anders) doen?

	Basismodule 1 Herfst/winter	Basismodule 2 Lente/zomer
Onderbouw	• Bos in de herfst • Functie paddenstoelen (opruimers) • (Functie) bodemdierpjes (opruimers) • Afval opruimen, sorteren en recyclen • Kringloop(winkel) • Eigen rol omgaan met afval	• Soorten groenten en fruit • Welk deel van groenten eet je? • Kruiden • Moestuin • Onderdelen van een plant • Groeicyclus van een plant • Gezonde en ongezonde bodem • Bodemdierpjes • Eigen rol zorgen voor natuur
Middenbouw	• Herkomst voeding (grond, plant, boom, dier) • Soorten landbouw (akkerbouw, tuinbouw, veeteelt) • Lokaal kopen • Gevolgen natuur en milieu • Route van grond tot mond • Eigen rol tegengaan voedselverspilling	• Gevolgen van importeren en verwarmde kassen • Eten volgens de seizoenen • Lokaal kopen • Moestuin aanleggen en onderhouden • Gevolgen natuur en milieu • GFT-afval en compost • Bodem(dierpjes) • Variatie aan bomen, planten, dieren • Eigen rol koopgedrag en stimuleren biodiversiteit
Bovenbouw	• Ontstaan landbouw in Nederland • Kunstmestgebruik en bestrijdingsmiddelen • Gangbare en duurzame landbouw • Gezonde bodem en biodiversiteit • Belangrijke rol consument, winkels en bank • Eigen rol duurzame landbouw en stimuleren biodiversiteit	• Watergebruik • Waterzuivering • Schoon water (en biodiversiteit) • Extreme droogtes versus wateroverlast • Stikstof • Klimaatverandering • Ecologische voetafdruk (kopen, eten, reizen) • Eigen rol duurzame keuzes

Mijn leefomgeving & ik

Lesbeschrijvingen basismodules

Basismodule 1: Herfst/Winter • Basismodule 2: Lente/Zomer

LES 1

Lesdoelen

Aan het einde van de les kan de leerling uitleggen:

- dat producten die wij eten en drinken, afkomstig zijn uit de grond, van dieren, planten of bomen.
- welke ingrediënten waar vandaan komen (grond, dier, plant of boom).
- waarom het goed is voor het milieu, om lokaal voeding te kopen.

Kernwoorden

- Producten
- Grond
- Dier
- Plant of boom
- Lokaal
- Milieu

Voorbereiding

(optioneel)

Neem van te voren enkele producten mee die afkomstig zijn van verschillende soorten landbouw.

Denk aan: melk of kaas (veeteelt), aardappels, chips (akkerbouw), appelsap, jam of peren (tuinbouw). Mocht er een (boerderij)winkel in de omgeving zijn die producten van het eigen land verkoopt, dan is het extra leuk om daar ook iets van mee te nemen. Kinderen leren zo dat producten ook uit hun eigen leefomgeving komen. Of wellicht heb je zelf kippen in de tuin, een appel- of andere fruitboom thuis? Hoe leuk is het dan om te laten zien dat bepaalde producten van héél dichtbij kunnen komen. Geen echte producten? Zet dan dia 1 uit de PowerPoint klaar met daarin de afbeeldingen van verschillende producten.

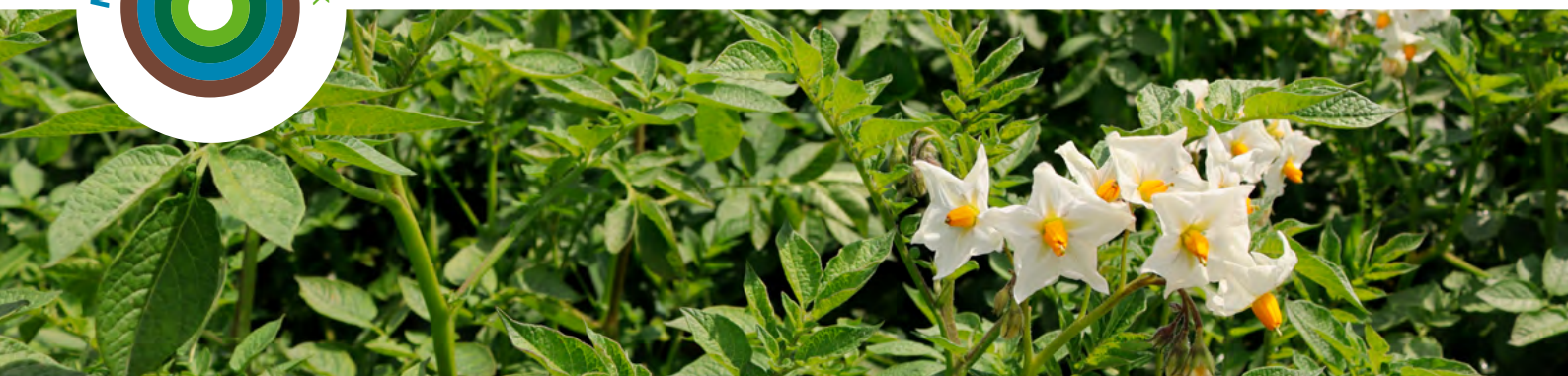

Powerpoint dia 1

Overzicht
producten

Onderwijsleergesprek

(15-25 minuten)

Voer een onderwijsleergesprek met leerlingen over de herkomst van producten. In deze les wordt in dat verband nog gesproken over: grond, dier en plant of boom. In de volgende les worden de daaraan gerelateerde begrippen: akkerbouw, veeteelt en tuinbouw geïntroduceerd.

Voer het onderwijsleergesprek bij voorkeur aan de hand van verschillende landbouwproducten die je van te voren hebt meegenomen. Is dat niet gelukt, laat leerlingen dan de afbeeldingen met verschillende producten zien (dia 1 PowerPoint) en voer een onderwijsleergesprek aan de hand van de volgende richtvragen:

- Wat zijn jullie hier allemaal liggen?
- Wie eet of drinkt dit wel eens?
- Wie weet waar deze producten vandaan komen? Indien leerlingen "supermarkt/winkel" antwoorden, dan doorvragen waar het vandaan komt vóórdat het in de winkel ligt. Van welke plant, boom of welk dier komt het? (*koeien, varkens, kippen, uit de grond, van fruitbomen, ...*). Orden de producten naar dier, plant of boom en grond.
- Er liggen hier nu al verschillende producten van planten, dieren of uit de grond. Welke producten kunnen jullie nog meer noemen? En komt het dan van een plant, dier of uit de grond?
- Waar kopen jullie vaak deze producten? *Waarschijnlijk doen veel mensen hun boodschappen in een supermarkt. Vertel leerlingen dat je bepaalde producten ook in een plaatselijke boerderijwinkel kunt kopen. Wie heeft daar wel eens eten of drinken gekocht? Smaakte dat anders?*
- Weten jullie waarom het goed is voor het milieu om bij een plaatselijke boerderijwinkel te kopen? *Het voedsel hoeft geen lange weg met vrachtwagen, boot of vliegtuig af te leggen en dat is dus beter voor het milieu.*

Verwerkingsopdracht

(15 minuten)

Lees samen met leerlingen de informatie bij les 1 en laat ze vervolgens de opdracht maken.

Doel is dat leerlingen kunnen uitleggen:

- welke ingrediënten er in bepaalde producten zitten.
- waar de oorsprong van deze ingrediënten ligt; grond, dier, plant of boom.

LES 2

Lesdoelen

Aan het einde van de les kan de leerling:

- drie veelvoorkomende landbouwwormen (akkerbouw, veeteelt en tuinbouw) toelichten met voorbeelden.

Kernwoorden

- Landbouw
- Akkerbouw
- Veeteelt
- Tuinbouw

Vorbereiding

Zet dia 2 uit de PowerPoint klaar met daarin de afbeeldingen van akkerbouw, tuinbouw en veeteelt.

Onderwijsleergesprek

(15 minuten)

Blik met leerlingen kort terug op de vorige les. Waar hebben we het toen ook al weer over gehad?

En wie weet nog waar bijvoorbeeld een aardappel vandaan komt? Toon leerlingen vervolgens het

 [korte filmpje van Schooltv over de aardappel](#)

Bespreek het filmpje kort na aan de hand van bijvoorbeeld de volgende vragen:

- Wie eet er wel eens aardappels?
- En hoe eet je die dan? Gekookt, gebakken, ...
- Wat kun je allemaal (nog meer) maken van aardappels?
Gekookte, gebakken en gepofte aardappelen, patat, puree, stampot, chips.
- Waar groeit een aardappel? *In de grond.*
- Wat betekent aardappels rooien? *Oogsten, van het land halen.*
- In de vorige les hebben jullie geleerd dat ons eten en drinken van dieren, planten, bomen of uit de grond komt. In Nederland zijn er verschillende boeren die ervoor zorgen dat wij die lekkere voeding krijgen. Toon dia 2 uit de PowerPoint met daarin de afbeeldingen van drie landbouwwormen: akkerbouw (grond), tuinbouw (fruit, en bij tuinbouw hoort ook de teelt van bloemen en zaden) en veeteelt (dieren).

Verwerkingsopdracht

(15 minuten)

Lees samen met leerlingen de informatie bij les 2 en laat ze vervolgens de opdracht maken.

Doel is dat de leerling kan concretiseren waar hij/zij bij het woord 'landbouw' allemaal aan denkt.

 Powerpoint
dia 2

Akkerbouw

Graan

Tuinbouw

Appelbomen

Veeteelt

Melkkoeien

LES 3

Lesdoelen

Aan het einde van de les kan de leerling uitleggen:

- welke route een product aflegt van grond tot mond.
- hoe je met het kopen van voeding, rekening kunt houden met het milieu.

Kernwoorden

- Van grond tot mond
- Lokaal
- Milieu

Onderwijsleergesprek

(20 minuten)

Blik eventueel nog kort terug op de vorige les.

Voer vervolgens een onderwijsleergesprek over het proces van grond tot mond. Dit proces geldt voor allerlei producten. Het [filmpje van Schooltv over de zuivelfabriek](#) laat dit goed zien.

(tot minuut: 12.43 is het meest relevant).

Mogelijke richtvragen voor het onderwijsleergesprek:

- Waar ging dit filmpje over?
- Wat kan er allemaal van melk worden gemaakt?
- Wat gebeurt er allemaal voordat melk, vla, yoghurt, kwark in het pak komt? *Eventueel te noemen door leerlingen: een tankwagen haalt de melk op bij de boer, dan gaat het naar de fabriek, daar wordt het vet gescheiden van het water, dan wordt het gepasteuriseerd, dan wordt het vet weer bij het water gedaan (bij halfvolle melk wat minder dan bij volle melk), dan gaat het in pakken, in dozen, datum erop, testen of het pak goed dicht zit en tot slot testen en proeven of de smaak goed is.*
- In Twente, het gebied waar wij wonen (wijs het eventueel aan op een kaart), zie je veel weilanden met koeien. De melk die jij koopt zou dus uit Twente kunnen komen. Wie weet nog hoe een boerderij heet die dieren houdt voor het voedsel? *Veeteelt.*
- Kennen jullie ook boerderijen in jullie omgeving? En zo ja, is dat dan inderdaad veeteelt, of misschien akkerbouw of tuinbouw?

- En hoe weet je dat? Hoe kun je dat aan een boerderij zien?
Denk aan:
  - Lopen er veel dieren? *Veeteelt.*
  - Zie je fruitbomen of kassen? *Tuinbouw.*
  - Zie je stukken land met lage planten, bollen of knollen? *Akkerbouw.*
- In Twente zie je veel veeteelt en minder tuinbouw en akkerbouw. Daarom zullen aardappels, groenten en fruit niet zo snel hier uit de buurt komen. Dat komt vooral uit het westen. Hoe zou je dit eten toch in je eigen omgeving kunnen kopen, als je dat graag wilt? *Bij een plaatselijke boer die wel tuin- of akkerbouw heeft, of zelf een moestuin aanleggen.*

Verwerkingsopdracht

(15 minuten)

Lees samen met leerlingen de informatie bij les 3 en laat ze vervolgens de opdracht maken. Doel is dat leerlingen kunnen uitleggen welke route een product aflegt van grond, plant of dier, tot mond.

LES 4

Lesdoelen

Aan het einde van de les:

- is de leerling zich ervan bewust dat we met elkaar teveel eten en drinken weggooien.
- kan de leerling aan de hand van voorbeelden uitleggen wat jezelf kunt doen om voedselverspilling tegen te gaan.

Kernwoorden

- Voedselverspilling

Onderwijsleergesprek

(15 minuten)

Blik eventueel nog kort terug op de vorige les.

Voer vervolgens een onderwijsleergesprek over voedselverspilling en het tegengaan ervan.

Gebruik eventueel het volgende [▶ korte filmpje van Schooltv als leerzame start van de les: 'Jaarlijks gooien we veel voedsel en drinken weg](#)

Ga na afloop in gesprek hierover. NB: zorg dat er een veilige sfeer is en dat kinderen niet worden afgerekend op hun antwoorden bij bullet 3 en 4:

- Waar ging dit filmpje over?
- Wat betekent voedselverspilling? Maak eventueel een woordweb en schrijf er woorden bij die kinderen noemen.
- Gooien jullie thuis wel eens eten of drinken weg? Hoe komt dat?
- Bij wie gebeurt dat (bijna) nooit? Hoe komt dat?
- Welke tips geeft de vrouw uit het filmpje om voedselverspilling tegen te gaan? *Koop én kook precies genoeg, bewaar eten en drinken op de juiste plekken zodat het goed blijft.*
- Wie heeft er nog meer tips om voedselverspilling tegen te gaan? *Oud eten, denk o.a. aan brood, kan soms nog prima naar dieren [kippen, eendjes, merels zijn gek op rotte appels en vlinders op het sap van rottend fruit], stop eten in de diepvries als je teveel hebt gekookt, maak wentelteefjes van oud brood,.... Gebeurt het toch dat je eten weg moet gooien? Maak er dan compost van. Je krijgt er goede aarde voor terug die je weer kunt gebruiken in de (moes)tuin. Toon eventueel het volgende [▶ korte filmpje om te laten zien wat compost is](#)*

Verwerkingsopdracht

(15 minuten)

Lees samen met leerlingen de informatie op het werkblad bij les 4 en laat ze daarna een tekening, poster, flyer, schilderij, gedicht (of een andere vorm naar keuze) maken over het tegengaan van voedselverspilling. Wat kunnen we met elkaar doen om minder eten en drinken weg te gooien?

Voer eventueel eerst nog een kort gesprek hierover, zodat leerlingen ideeën op kunnen doen.

LES 1

Lesdoelen

Aan het einde van de les:

- kan de leerling verschillende redenen noemen waarom eten volgens de seizoenen goed is.
- is de leerling zich ervan bewust hoe hij met zijn koopgedrag (eten volgens de seizoenen) rekening kan houden met natuur en milieu.

Kernwoorden

- Groenten
- Fruit
- Eten volgens de seizoenen
- Milieu

Onderwijsleergesprek

(15 minuten)

Voer een onderwijsleergesprek over eten volgens de seizoenen. Mogelijke richtvragen voor het onderwijsleergesprek:

- Welk fruit eten jullie graag? Laat elke leerling 2 soorten fruit benoemen die hij/zij graag eet en maak een overzicht waarin je turft welk fruit graag wordt, bijvoorbeeld:
Appel II etc.
Banaan IIII etc.
Druiven III I
Etc....
- Kijk je wel eens op de verpakking van het fruit waar het vandaan komt? Denk je dat het fruit altijd uit Nederland komt, of ook uit andere landen?
- Hoe komt het dat niet al het fruit alleen uit Nederland komt? Voor sommige fruitsoorten is het te koud in Nederland (zeker in de herfst en winter). Dat halen we dan uit andere landen.
- Wat vind je daarvan dat we ook fruit uit andere landen halen? Leerlingen kunnen antwoorden: fijn, lekker, veel verschillende fruitsoorten, maar benadruk ook dat het minder goed is voor het milieu. Vervuilend vervoer van vliegtuig, vrachtwagen en /of boot om het fruit naar Nederland te vervoeren.

Verwerkingsopdracht

(15-45 minuten)

Lees samen met leerlingen de informatie op het werkblad bij les 1 en laat ze daarna de opdrachten maken. Doel is dat leerlingen zich ervan bewust worden dat eten volgens de seizoenen goed is voor milieu, natuur én portemonnee.

LES 2

Lesdoelen

Aan het einde van de les:

- heeft de leerling ervaren hoe leuk en lekker het is om eigen plantjes te telen, verzorgen en op te eten.
- is de leerling zich ervan bewust hoe hij op een goede manier voor een plant kan zorgen (voldoende water en zonlicht, dus niet teveel/ te weinig).

Voorbereiding

Heeft de school een moestuin? Perfect, dan kan hier gebruik van worden gemaakt. Heeft de school dat niet, misschien kan er alsnog een stuk grond als moestuin worden ingericht. Zo niet, gebruik dan potten of bakken waarin je enkele groenteplantjes (zaadjes of stekjes) gaat opkweken.

Koop enkele zaden of stekjes die relatief snel opkomen, zoals: rucola, radijsjes of pluksla.

Kernwoorden

- Moestuin
- Zaaïen
- Oogsten

Onderwijsleergesprek en practicum

(30 minuten)

Blik kort terug op de vorige les. Waar ging het ook alweer over? Vraag leerlingen eventueel wat ze ervan vinden als je deze maand alleen appel en peer kan eten. Jammer? Of denken leerlingen er nu anders over? Er is geen goed of fout, het is wel interessant om de argumenten van leerlingen te horen.

Voer vervolgens een onderwijsleergesprek over het onderwerp moestuin. Mogelijke richtvragen voor dit gesprek:

- Een handige manier om te eten volgens de seizoenen én dus geen eten uit een ver land te halen, is door je eigen moestuin aan te leggen. Wie weet wat een moestuin is? Of wie heeft er een moestuin?
- Toon vervolgens één van de volgende, korte filmpjes van Schooltv over het wat en waarom van eigen groenten verbouwen: [Hoe onderhoud je een moestuin, alle stappen op een rij](#)

[Waarom zou je je eigen groente verbouwen de moestuin van](#)

[erwin](#)

- Bespreek het filmpje kort na.

- Als je een moestuin aanlegt, merk je gelijk dat de lente hét moment is om verschillende groente- of fruitsoorten te kweken, omdat het dan warmer wordt. Plantjes kunnen dan goed groeien. Wie weet hoe lang het duurt voordat een zaadje of stekje uitgroeit tot groente of fruit dat je kunt eten? Is dat een week, een maand, of nog langer? *Dat duurt wel enkele weken, dus geduld heb je nodig. Natuurlijk zit er wel verschil in groenten en fruit. Groenten die je redelijk snel kunt oogsten zijn: Rucola: 3-4 weken; Snij- of pluksla: 4 weken; Radijsjes: 4-5 weken.*
- Jullie gaan vandaag ook je eigen groenten verbouwen en deze de komende weken verzorgen. Maak eventueel samen met de leerlingen een stappenplan hoe dit kan worden aangepakt.
Denk aan:
  - Zaadjes zaaien / stekjes planten
  - Voldoende water en zonlicht (en niet teveel)
  - Geduld!
  - Wie is er verantwoordelijk voor het zaaien, verzorgen en oogsten?

Als de groenten of fruit na enkele weken geoogst kunnen worden, kunnen leerlingen het proeven en er eventueel een eenvoudig gerecht van maken. Zien kinderen trouwens bijen en/of vlinders bij hun planten? Dat is een goed teken! Want zij bestuiven de bloemen van de plant. En elk bestoven bloemetje, wordt straks een vrucht (= groente).

LES 3

Lesdoelen

Aan het einde van de les kan de leerling uitleggen:

- wat compost is.
- waarom compost goed is voor het milieu en de natuur.

Kernwoorden

- Groente- Fruit- en Tuinafval (GFT)
- Compost
- Voeding
- Bodem
- Bodemdiertjes

Onderwijsleergesprek

(15 minuten)

Voer een onderwijsleergesprek over compost en het belang daarvan voor een gezonde bodem.

Laat eerst het volgende, [!\[\]\(b4eeff342f60cc7bcd67d869b4fedca2_img.jpg\) **korte filmpje van Schooltv zien over compost**](#)

Mogelijke richtvragen voor het onderwijsleergesprek:

- Waar ging het filmpje over?
- Wat is compost? Maak eventueel een woordweb rond het woord compost.
- Waarom is het maken van compost goed? *Goede voeding voor de bodem en planten groeien daardoor weer goed. Eten zoals verrot fruit kan ook goed op de composthoop, waardoor je ook een beetje voedselverspilling tegengaat.*
- Kunnen wij in de klas ook compost maken? En zo ja, hoe dan? *Fruitschillen, klokhuizen, koffieprut, theezakjes, bladeren, takjes verzamelen. En dat kan weer gebruikt worden voor de moestuin, schooltuin of plantenbakken.*
- Laat kinderen ook eens kijken welke beestjes ze na enige tijd zien. Denk aan: pissebedden, slakken of wormen. Deze bodemdiertjes zijn heel belangrijk, want zij maken van al dit groen afval compost wat een bodem kan opnemen. Zonder bodemdiertjes, geen compost.

LES 4

Lesdoelen

Aan het einde van de les kan de leerling:

- uitleggen waarom een variatie aan bomen, planten, bloemen, insecten, bodemdieren en andere dieren belangrijk is.
- de variatie aan natuur op het schoolplein onderzoeken.

Kernwoorden

- Bomen
- Planten
- Bloemen
- Dieren
- Insecten

Onderwijsleergesprek

(15 minuten)

Bekijk met leerlingen het volgende [filmpje van Schooltv over het stimuleren van vogels in je tuin](#)

Ga hierover na afloop in gesprek aan de hand van bijvoorbeeld deze vragen:

- Wie weet wat je kunt doen om meer vogels of insecten in je tuin of op je balkon te krijgen?
- Wie doet dat thuis al en wat hebben jullie dan precies gedaan?
- Waarom is het belangrijk om meer dieren en ook planten in je tuin te krijgen? *Behalve dat vogels, insecten en andere diertjes leuk zijn om te bewonderen, hebben ze ook een belangrijke functie. Bijen en vlinders zorgen voor de bestuiving van planten zodat wij heerlijke vruchten kunnen eten. Kleine diertjes, bloemen of planten zijn weer voedsel voor bijvoorbeeld vogels of andere dieren. Wormen houden de grond luchtig waardoor planten goed kunnen groeien en het zijn de opruimers van de natuur. Kortom, alles wat leeft in de natuur heeft elkaar nodig.*

Op onderzoek uit

(30 minuten)

Zijn er bij jullie op het schoolplein, de schooltuin, de tuin thuis of in de straat veel bomen, planten, bloemen, bodemdierpjes, insecten en vogels te vinden?

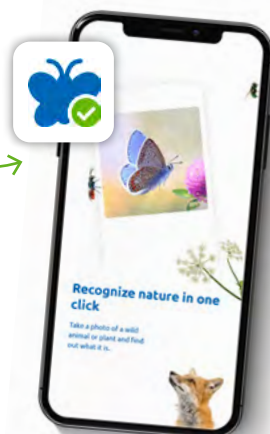
i

Een leuke app die informatie geeft over het diertje dat, of de plant die je gefotografeerd hebt.

Ga met de leerlingen op zoek naar alle planten, bomen en beestjes op het schoolplein (of thuis in de eigen straat of tuin, als thuisopdracht).

Wie en wat ontdekken leerlingen allemaal? Hebben ze een kriebelbeestje gevonden maar weten ze niet hoe het heet?

Maak dan eventueel een foto met de **Obsidentify app** en de app vertelt je wie het is.

Een extra uitdaging en spelelement toevoegen? Ga met de hele klas op zoek naar minstens 20 soorten binnen 30 minuten. Lukt het de leerlingen?

*Op onderzoek uit

(30 - 45 minuten)

Lees samen met leerlingen de informatie op het werkblad bij les 4 en laat ze daarna de opdracht maken. Maak duo's en laat leerlingen één (ontdekt) kriebelbeestje onderzoeken.

Denk aan:

- Waar heb je het beestje gevonden?
- Hoe ziet het beestje eruit?
- Hoe beweegt het beestje?
- Wat zal het beestje eten en drinken?
- En als belangrijkste vraag: Waarom is dit diertje belangrijk voor de natuur?

Leerlingen kunnen hun bevindingen noteren op het werkblad bij les 4. Doel is dat zij zich verdiepen in een bepaald diertje en ontdekken welke functie dit diertje heeft in de natuur. Eventueel kun je ter afsluiting de resultaten laten presenteren. Leerlingen kunnen eventueel een muurkrant, PowerPoint of andere vorm kiezen om hun resultaten te presenteren.

Bijlage **KERNDOELEN**

Nederlands

KERNDOEL 1

De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.

KERNDOEL 2

De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren.

KERNDOEL 12

De leerlingen verwerven een adequate woordenschat en strategieën voor het begrijpen van voor hen onbekende woorden. Onder «woordenschat» vallen ook begrippen die het leerlingen mogelijk maken over taal te denken en te spreken.

Oriëntatie op jezelf en de wereld

KERNDOEL 39

De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.

KERNDOEL 40

De leerlingen leren in de eigen omgeving veel voorkomende planten en dieren onderscheiden en benoemen en leren hoe ze functioneren in hun leefomgeving.

KERNDOEL 41

De leerlingen leren over de bouw van planten, dieren en mensen en over de vorm en functie van hun onderdelen.

Conceptkerndoelen

KERNDOEL 1

Schoolcultuur

De school zorgt voor een democratische cultuur. Het gaat hierbij o.a. om aandacht besteden aan actualiteit en maatschappelijke vraagstukken in samenhang met verschillende leergebieden.

KERNDOEL 3

Democratische waarden

De leerling geeft aan hoe diens handelen verbonden is met democratische waarden. Het gaat hierbij o.a. om afwegen hoe het eigen handelen effect heeft op de omgeving en het welzijn van anderen, nu en in de toekomst.

KERNDOEL 4

Maatschappelijke betrokkenheid

De leerling verkent verschillende mogelijkheden om bij te dragen aan de samenleving.

KERNDOEL 6

Maatschappelijke vraagstukken

De leerling weegt af welke mogelijkheden die heeft om ten aanzien van maatschappelijke vraagstukken te handelen.

Kunstzinnige oriëntatie

KERNDOEL 54

De leerlingen leren beelden, taal, muziek, spel en beweging te gebruiken om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.

Colofon

Het onderwijsprogramma **Mijn leefomgeving & ik** is een educatief project van [Stichting De Land Bouwers](#)

Conceptontwikkeling en realisatie: De Land Bouwers en Marieke Ontwikkelt • **Projectleiding:** Debbie Kluin • **Vormgeving:** Inge Lub, Ingeving
Educatief ontwerp en teksten: Marieke ten Berge – ten Voorde • **Financiers:** Twenteboard • Rabobank • **Met dank aan:** Wilbertschool •
IKC De Wooldermarke • Kids4Twente • Melkveebedrijf Udink (Kiekeboer'n) • Provincie Overijssel • Landschap Overijssel • LTO Noord •
Waterschap Vechtstromen